
De waarde van het begrip 'modern cultuurpatroon' voor onderzoek naar vernieuwingsprocessen*

J. A. I. Coolen

1 Inleiding

In dit artikel wordt een kleinschalig empirisch onderzoek beschreven naar houding en gedrag van boeren ten aanzien van een ruilverkaveling. Het wel of niet aanvaarden van een ruilverkaveling zal worden gezien vanuit de sociologische theorie van het modern cultuurpatroon. Daardoor wordt getracht inzicht te krijgen in de betekenis van deze theorie voor de verklaring van vernieuwingsprocessen.

Een ruilverkaveling is een ingreep in de omgeving van mensen; in de structuur van wegen en waterlopen, de ligging en kwaliteit van landbouwgronden, de aard van het landschap. Deze ingreep kan ondermeer doorwerken in de bestaansmogelijkheden, de produktiewijzen en de leefomstandigheden van de mensen. Ruilverkaveling is een sociale verandering.¹

Voor de centrale overheid vormt het uitvoeren van ruilverkavelingen een belangrijk onderdeel van een beleid, gericht op het verbeteren van de landbouwstructuur.² In diverse gebieden zou ruilverkaveling een noodzakelijke voorwaarde zijn, om op de landbouwbedrijven te komen tot 'een rationele en economische bedrijfsvoering'. De overheid wenst de uitvoering van ruilverkavelingen te stimuleren, ondermeer met het oog op het bevorderen van de concurrentiepositie van de bedrijven en het verbeteren van de inkomenspositie van de boeren (Nota, 1972, p. 2; Memorie van Toelichting, 1976, p. 6-7).

Op het niveau van de lokale overheid keert dit perspectief bijna als een versterkte echo terug. In gesprekken met bestuurders van gemeenten, gelegen in het onderzoeksgebied, kwam de vanzelfsprekendheid van deze beleidstheorie treffend naar voren: ruilverkaveling maakt bedrijfsvergroting en verdere mechanisering mogelijk, komt de rentabiliteit en economische productiviteit van

* Ik ben dank verschuldigd aan prof. dr. G. P. A. Braam voor uitvoerige discussies over het conceptuele kader en de onderzoeksopzet én voor commentaar en suggesties bij de rapportering over het onderzoek.

bedrijven ten goede, vergroot de mogelijkheid van een betere bedrijfsvoering en brengt boeren in een gelijkwaardige positie met concurrenten uit reeds verkavelde gebieden.

De officiële kijk op ruilverkaveling wordt kernachtig geformuleerd door enkele centrale ambtelijke diensten die zijn belast met coördinatie en supervisie van voorbereiding en uitvoering van ruilverkavelingen. Gesteld wordt: 'Voor de landbouw gaat het bij de ruilverkaveling vooral om het scheppen van mogelijkheden voor het voortbestaan van levenskrachtige bedrijven en wel via een betere ontsluiting, ontwatering en verkaveling, uitmondend in een schaalvergroting'. Hieraan wordt direct de constatering verbonden: 'De eigenaren en gebruikers van de grotere bedrijven zijn dan ook in meerderheid voor een goede agrarische ruilverkaveling. Ten aanzien van de kleinere bedrijven bestaan in de regel minder gunstige toekomstverwachtingen, welke vaak tot uiting komen in een minder positieve houding van de betrokkenen t.o.v. ruilverkaveling' (Centrale Cultuurtechnische Commissie, 1973, p. 9).

Voorals toegevoegd: de verklaring die hier wordt gesuggereerd, interesseert me: ondernemers op grotere bedrijven zouden vaker vóór ruilverkaveling zijn dan kleinere ondernemers *omdat* zij een meer positieve oriëntatie op de moderne landbouw hebben, beter zijn toegerust om tot modernisering van het bedrijf over te gaan en sterker *inzien* dat daarvoor structuurverbeterende maatregelen onontbeerlijk zijn.

Deze verklaring is in het sociale leven tot de common sense kennis van bestuurders en ambtenaren gaan behoren. Maar niet alleen daar is zij vrij algemeen aanvaard. Grondtrekken ervan zijn ook in de sociologische theorie terug te vinden. Het onderzoek, waarvan in dit artikel verslag wordt gedaan, moet licht werpen op het 'officiële' beeld over boeren en ruilverkaveling. Dit gebeurt door de houdbaarheid te beproeven van een gangbare sociologische verklaring van vernieuwingsprocessen in de agrarische sector.

Het *onderzoeksdoel* luidt: achterhalen wat boeren beweegt, om de uitvoering van een ruilverkaveling al dan niet te aanvaarden; enkele gangbare veronderstellingen hieromtrent worden op hun juistheid bezien. De onderzoekspopulatie is afgegrensd tot: de boeren die hun arbeidstijd volledig benutten voor het leiden van en werken op een landbouwbedrijf. Ik noem hen de 'volledige', boeren, ter onderscheiding van bijv. parttime-boeren.

2 Modern cultuurpatroon en het aanvaarden van vernieuwingen

In de agrarische sociologie bestaat ruime aandacht voor de verspreiding van vernieuwingen in een sociaal systeem (diffusieprocessen). Meestal tracht men de sociale factoren op te sporen die bijdragen tot het aanvaarden van nieuwe

productietechnieken of nieuwe productiewijzen. Daarbij is het concept van de 'vooruitstrevende boer' ontstaan. Deze wordt gezien als de drager van een 'modern cultuurpatroon'. Kenmerkend voor hem zou een bereidheid zijn, veranderingen te overwegen en in principe te aanvaarden.⁸ Dit in tegenstelling tot de traditionele boer, die veranderingen als onjuist en gevaarlijk zou zien. (Benvenuti, 1962; Bergsma, 1963; Everaet, 1972; Nooy, 1969, p. 72 e.v.; Weerdenburg 1970, p. 9-15).

Het begrip 'modern cultuurpatroon' neemt in de nederlandse agrarische sociologie een centrale plaats in. Ook in studies over ruilverkaveling wordt het regelmatig gebruikt; niet alleen ter afbakening van relevant geachte variabelen, ook voor de interpretatie van onderzoeksresultaten. Gevonden weerstanden tegen ruilverkaveling worden toegeschreven aan de afwezigheid van een modern cultuurpatroon. (Broecke en De Vries, 1965; Groot e.a., 1962; Houttuyn Pieper, z.j.).

Wat is dat modern cultuurpatroon? De formuleringen op dit punt zijn niet altijd duidelijk. In de aanduiding 'moderne boeren' lijkt het te gaan om een configuratie: een samenhangend geheel van psychische en sociale kenmerken die als onafhankelijke variabele in een onderzoeksontwerp wordt gebruikt (Hyman 1956, p. 260). De dragers van het 'modern cultuurpatroon' zouden zich onderscheiden door:

— een bepaalde levensstijl;

deze wordt meestal afgelezen aan: bezit van luxe-goederen, aard van de vrijetijdsbesteding, leesgewoonten, participatie in verenigingen en organisaties, opleidingsniveau;

— een bepaalde bedrijfsvoering;

deze wordt meestal afgelezen aan: de aanwezigheid van bepaalde machines, toepassen van bepaalde productietechnieken.

Deze kenmerken worden in de sociologie vaak gebruikt als sterk samenhangend met 'sociale status'. Teruggaand naar de theorie van het 'modern cultuurpatroon' kan worden gesteld, dat vooral degenen met een hoge sociale status relatief vaker en relatief sneller tot het aanvaarden van vernieuwingen overgaan. Daarentegen zullen weerstanden tegen vernieuwingen vooral voorkomen bij mensen met een lage sociale status. Dit is in overeenstemming met een tendentie die in diverse empirische studies van diffusieprocessen werd aangetroffen (vgl. Kiefer, 1967, p. 45-50; Rogers, 1971, p. 428-432).

Elementen van de 'moderne cultuur' zouden in het aangegeven verband als een interpreterende schakel moeten gelden. We krijgen dan: STATUS → KULTUURELEMENTEN → AANVAARDEN RUIVERKAVELING.

De meest genoemde cultuurelementen zijn: rationaliteit (in samenhang met het structuurkenmerk: toegang tot kanalen waarlangs wetenschappelijke kennis en moderne technologieën worden verspreid), brede maatschappelijke

oriëntatie (in samenhang met contacten met sociale organisaties die een groter bereik hebben dan de lokale gemeenschap biedt), vooruitstrevendheid (in samenhang met keuze van referentiegroepen). (Vgl. Van den Ban, 1974, hfdst. 5; Benvenuti, 1962; Bergsma, 1963; Rogers, 1969, hfdst. 2 en 3, enigszins: Inkeles and Smith, 1974).

Vooraf de mate van rationaliteit kan een belangrijke schakel vormen tussen sociale status en vernieuwingsactiviteiten. Dit volgt uit een omschrijving van rationaliteit als: een continu zoeken naar optimale oplossingen voor concrete problemen (Vgl. Benvenuti 1962, pp. 18, 44-45, 353) 'Rationaliteit' neemt dan ook in het door mij verrichte onderzoek een centrale plaats in. Dit wordt uitgewerkt door het wel of niet aanvaarden van een ruilverkaveling op te vatten als een beslissingsproces.

3 Aanvaarden van ruilverkaveling als beslissingsproces

Normaal gesproken kan een ruilverkaveling pas worden uitgevoerd als de belanghebbenden in een gebied daartoe besluiten, langs de weg van een schriftelijke stemming.⁴ De collectieve beslissing over een ruilverkaveling kan men zien als opgebouwd uit een verzameling van individuele beslissingen. Deze laatste beslissingen vormen hier het object van onderzoek. Aanhakend bij de theorie van het 'modern cultuurpatroon' zal worden gezocht naar inzicht in hetgeen boeren van hogere en lagere statusposities beweegt tot het aanvaarden of verwerpen van een grootschalige vernieuwing als ruilverkaveling.

3.1 Een model van het beslissingsproces — Ten aanzien van een beslissingsproces kunnen — in navolging van H. Simon — de volgende elementen worden onderscheiden:

- gedragalternatieven ('alternatives of choice or decision'),
- mogelijke en gepercipieerde gevolgen van de gedragalternatieven,
- waarde en nut van de gevolgen ('pay-off function'),
- keuze uit gedragalternatieven (Simon 1957, p. 244).

Een actor handelt rationeel, als hij de volgende stappen onderneemt: alle gedragalternatieven vaststellen, alle gevolgen van deze alternatieven bepalen, vergelijkenderwijs de gevolgen van de gedragalternatieven evalueren, dat gedragalternatief kiezen dat de meest gewenste set van gevolgen oplevert. In dit zuivere model van rationeel gedrag worden door Simon vervolgens enkele sociaal-psychologische elementen verweven. (Simon, 1957, pp. 196-206, Simon, 1967, hfdst. 4-5).

In dit onderzoek gelden als relevante gedragalternatieven: het wel of niet aanvaarden van een ruilverkaveling. De keuze uit deze gedragalternatieven

komt tot uitdrukking in het stemgedrag. De bouwstenen van dit stemgedrag worden gevormd door de perceptie van de gevolgen van ruilverkaveling alsmede de waardering hiervan. Vooral de gevolgen voor het eigen bedrijf zal ik in beschouwing nemen.

In het onderzoek worden het verloop en de uitkomsten van het beslissingsproces voor kleine en grote boeren vergeleken. Deze vergelijking is alleen dan zinvol, wanneer de cultuurtechnische situatie van de landbouwbedrijven zoveel mogelijk vergelijkbaar is. De cultuurtechnische *problemen* moeten onder controle worden gebracht. Deze werkwijze is ontleend aan G. P. A. Braam, die in zijn onderzoek naar de verdeling van invloedsposingen en invloedsuccessen de waterstaatkundige problemen van bedrijven als vertrekpunt nam. (Braam 1973, pp. 3-4, 72-77).

3.2 Perceptie van gevolgen en waardering van gevolgen — Een ruilverkaveling geeft de mogelijkheid cultuurtechnische voorzieningen te doen realiseren, die tot verbetering van de bedrijfsresultaten kunnen leiden, maar die ook gepaard gaan met onkosten in de vorm van ruilverkavelingsrente. Geconfronteerd met plannen tot ruilverkaveling zal elke boer zich afvragen: 'Heb ik wat aan de ruilverkaveling?' en 'Word ik er beter van?'

Allereerst zal een boer willen vaststellen, in hoeverre de voorzieningen van ruilverkaveling kunnen gelden als een toereikende oplossing voor de cultuurtechnische problemen. Een eerste punt van aandacht is daarom in dit onderzoek: de perceptie van voorzieningen. Hierbij wil ik nagaan welke voor het bedrijf relevante aspecten men aan de voorzieningen van ruilverkaveling onderkent.

Vervolgens zal een boer willen vaststellen, of de ruilverkaveling hem voordeel kan brengen. Een tweede punt van aandacht is: de perceptie en waardering van kosten en baten. Ik maak het volgende onderscheid:

— Perceptie van bedrijfseconomische baten; hierbij gaat het om de vraag in hoeverre men als een gevolg van de uitvoering van ruilverkaveling een verbetering van de bedrijfsresultaten verwacht.

— Perceptie van onkosten; hierbij luidt de vraag welke verwachtingen men heeft omtrent de omvang van de onkosten die voortvloeien uit de uitvoering van ruilverkaveling. In het bijzonder wil ik nagaan of deze verwachtingen 'reëel' zijn; onder de assumptie dat de hoogte van de ruilverkavelingsrente afhankelijk is van de waarde van te realiseren verbeteringen in de cultuurtechnische situatie.

— Waardering van de verhouding van onkosten en baten; hierbij wordt onderzocht welke afweging men verricht met betrekking tot de financiële kosten en baten van ruilverkaveling. Als een indicator voor dit afwegingsproces kan m.i. gelden: het aanvaardbaar zijn van de onkosten (ruilverkavelingsrente).

3.3 Aannames met betrekking tot rationaliteit en hypothesen — Volgens de theorie van het 'modern cultuurpatroon' zouden kleine boeren, in vergelijking tot grote boeren, minder op rationele wijze beslissen over het aanvaarden van een vernieuwing als ruilverkaveling. Om dit verschil in de mate van rationaliteit te kunnen opsporen, zal ik de grootte van de cultuurtechnische problemen hanteren als een criterium voor de perceptie en waardering van gevolgen. Wanneer bijv. op een bedrijf een ernstig cultuurtechnisch probleem bestaat, acht ik een rationele beslissing aanwezig indien de boer in kwestie:

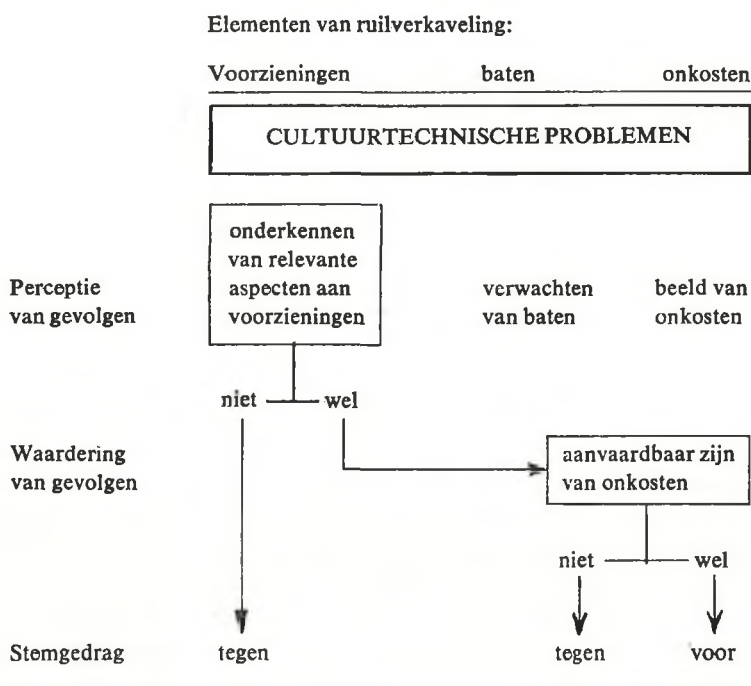
- voldoende voor het bedrijf relevante aspecten onderkent aan de betreffende voorziening;
- een duidelijke verbetering van bedrijfsresultaten verwacht en een reëel beeld van de onkosten heeft;
- tot een positieve afweging komt van de verhouding van onkosten en baten;
- en door dit alles zich in zijn stemgedrag een voorstander van de uitvoering van ruilverkaveling toont.

Dit normatieve uitgangspunt van de onderzoeker is gebaseerd op de aanname, dat de ruilverkaveling zowel voor kleine als voor grote boeren een effectief en efficiënt middel is om een ongunstige cultuurtechnische situatie te doen verbeteren. Hiermee wordt aangesloten bij het 'officiële' beeld van ruilverkaveling en bij een heersende opinie van landbouwdeskundigen. Een afgeleide aanname is, dat de verhouding van onkosten en baten voor kleine en grote boeren die in een vergelijkbare cultuurtechnische situatie verkeren, niet sterk verschillend zal zijn.

Voortbouwend op de theorie van het 'modern cultuurpatroon' kunnen nu de volgende hypothesen worden geformuleerd:

- 1 — kleine boeren zullen, in vergelijking tot grote boeren en bij een vergelijkbare cultuurtechnische situatie, minder voor het bedrijf relevante aspecten aan de voorzieningen van ruilverkaveling onderkennen en daardoor relatief vaker tegen de uitvoering van ruilverkaveling stemmen;
- 2 — kleine boeren zullen in vergelijking tot grote boeren en bij een vergelijkbare cultuurtechnische situatie minder bedrijfseconomische baten van de ruilverkaveling verwachten en een minder 'reëel' beeld van de onkosten hebben;
- 3 — kleine boeren zullen in vergelijking tot grote boeren en bij een vergelijkbare cultuurtechnische situatie de onkosten van ruilverkaveling minder aanvaardbaar achten en daardoor relatief vaker tegenstemmen.

3.4 Instemmen met ideologie — Het afbakenen en evalueren van gevolgen, alsmede het kiezen van gedragsalternatieven, zal pas betekenis hebben voor een bedrijfshoofd indien een zekere instemming bestaat met de officiële waarden, normen en doeleinden vanwaaruit ruilverkaveling wordt gepresenteerd. Wanneer deze voor een individu onaanvaardbaar of ongeloofwaardig zijn —

Schema voor onderzoek naar het beslissingsproces (paragraaf 3.1, 3.2 en 3.3)

bijv. omdat de bedoelingen van de overheid niet worden vertrouwd — kan de basis zijn gelegd voor een eventuele afwijzing van ruilverkaveling. Daarom wil ik de mate van instemming met de officiële ideologie achter ruilverkaveling opsporen, als een mogelijke achtergrond van stemgedrag.

De verwachting vanuit de theorie is, dat grote boeren sterk zullen refereren aan de officiële ideologie achter ruilverkaveling. Bij kleine boeren zal daarentegen een duidelijke distantie aanwezig zijn tot hetgeen overheidsdiensten en standsorganisaties als belangrijke waarden, normen en doeleinden achter een ruilverkavelingsprogramma naar buiten dragen. Zo bezien kan een vierde hypothese worden geformuleerd:

Kleine boeren zullen in vergelijking tot grote boeren minder instemming tonen met de ideologie achter ruilverkaveling en daardoor relatief vaker tegenstemmen.

In deze hypothese staat centraal: de plaatsbepaling van ruilverkaveling ten opzichte van de 'officiële' set van waarden, normen en doeleinden.

— Waarden: ruilverkaveling is van betekenis voor de inkomensverbetering van de boeren, het voortbestaan van levenskrachtige bedrijven en de verfraaiing van het landschap.

- Normen: (hoe behoren de effecten van ruilverkaveling te zijn verdeeld): iedereen kan van de ruilverkaveling profiteren, niemand hoeft er nadelen van te ondervinden.
- Doeleinden: (welke effecten beoogt een ruilverkaveling te sorteren): ruilverkaveling vergroot de bereikbaarheid en begaanbaarheid van het gebied, draagt bij tot een betere waterbeheersing in het gebied en verbetert de kaveling en kavelstructuur.

4 Veldonderzoek

Als gebied van onderzoek werd een ruilverkavelingsblok gekozen in het oosten van het land, waar recentelijk een stemming over ruilverkaveling had plaatsgevonden. Het veldonderzoek bestond uit twee fasen: interviews met lokale sleutelfiguren (winter 1976-1977) en interviews met boeren (maart 1977). De interviews met sleutelfiguren hadden een tweeledige functie: verkennen van de ontwikkeling van landbouw en ruilverkaveling op lokaal vlak én verwerven van basismateriaal voor het onderzoek onder boeren (o.a. een lijst van relevante aspecten m.b.t. de voorzieningen van ruilverkaveling en een lijst van items m.b.t. de ideologie achter ruilverkaveling).

4.1 'Reason analysis' — Voor het opstellen van de vragenlijst werd aansluiting gezocht bij een onderzoeksmethode die wordt aangeduid als 'reason analysis'. (zie: Zeisel, 1968, p. 153-189; Lazarsfeld and Rosenberg, 1962, p. 385-491). Als methode is 'reason analysis' een stelsel van richtlijnen voor het opsporen van redenen en achtergronden van gedrag. Door het toepassen van 'reason analysis' probeert men structuur te ontdekken in individuele besluitvormingsprocessen. Als leidraad daarvoor geldt een zogenoemd 'accounting scheme', dat een overzicht moet bieden van algemene categorieën van redenen. Door aldus de dimensies van het gedrag af te bakenen, kunnen individuele redenen van mensen worden ondergebracht in een meer algemeen raamwerk. Tevens ontstaat de mogelijkheid het verkregen materiaal op kwantitatieve wijze te bewerken.

4.2 Steekproef — Een uitgangspunt bij het ontwerpen van het onderzoek was te streven naar een zo groot mogelijke vergelijkbaarheid. Het onderzoek kreeg daardoor een quasi-experimentele opzet: vergelijken van groepen die op vele kenmerken gelijk zijn maar op één kenmerk verschillen, nl. statuspositie. Dit leidde tot de volgende eisen t.a.v. de keuze van respondenten:

- 1 Ze moeten volledig boer zijn, in de zin van de arbeidstijd volledig benutten voor het leiden van en het werken op een landbouwbedrijf.
- 2 Ze moeten het bedrijf in eigendom hebben.

- 3 Ze moeten de komende tien jaar stellig van plan zijn het bedrijf te continueren, waarbij het landbouwbedrijf de basis zal blijven vormen van het gezinsinkomen.
- 4 Ze moeten bedrijven leiden die vnl. melkveehouderijbedrijven zijn (in de zin van: meer dan 50 % van het bedrijfsinkomen uit de verkoop van melk halen).
- 5 Ze moeten niet gelegen zijn in of vlakbij landschappelijk waardevolle gebieden of natuurgebieden.
- 6 Ze moeten niet wonen aan de rand van het ruilverkavelingsblok.
- 7 Ze moeten wonen op een afstand van minimaal vier kilometer van bevolkingsconcentraties.
- 8 Ze moeten niet gelegen zijn aan grote doorgaande wegen en evenmin aan zandwegen.⁵

De selectie van bedrijfshoofden voor onderzoek verliep als volgt. Allereerst werd ernaar gestreefd te voldoen aan de vereisten, gesteld in de punten 5 t/m 8, door het selecteren van (gedeelten van) wegen. Deze wegen vielen binnen een tweetal, naar agrarische bedrijfsstructuur vergelijkbare delen van het ruilverkavelingsblok. Vervolgens werd per weg het aantal te interviewen boeren bepaald. Tenslotte werd vastgesteld op welke adressen contact zou worden gezocht met potentiële respondenten, door het kiezen van huisnummers bij toeval.

Veertig mensen heb ik benaderd, waarvan er zeventien afvielen als gevolg van vereisten gesteld in de punten 1 t/m 4. Wél voerde ik met hen korte of langere gesprekken. Verder waren er twee weigeraars (waarschijnlijk een kleine en een wat grotere boer), zodat voor de analyse 21 'bruikbare' respondenten overbleven. Met hen heb ik aan de hand van een standaardvragenlijst gesprekken gevoerd, die in tijdsduur varieerden van anderhalf tot twee en een half uur.

5 Analyse met betrekking tot het beslissingsproces

De beslissing om een ruilverkaveling wel of niet te aanvaarden is in paragraaf drie voorgesteld als het sluitstuk van de keten: problemen — perceptie en waardering van gevolgen — stemgedrag. Het verloop en de uitkomst van dit beslissingsproces wordt vergeleken voor kleine en grote boeren, — in het vervolg aan te duiden als lagere en hogere statusposities (zie hiervoor de bijlage).

5.1 Problemen — De analyse werd begonnen met een inventarisatie van het bestaan en de grootte van de cultuurtechnische problemen van de bedrijven. Het *bestaan* van problemen werd onderzocht voor een viertal onderdelen van de cultuurtechnische situatie: aantal kavels en kavelligging, waterhuishouding, wegen, bodemgesteldheid. Aan dit laatste probleemveld wordt hier verder

geen aandacht geschonken; bij de aanpak van bodemverbeteringen is het initiatief grotendeels bij de landbouwer komen te liggen en heeft de overheid overwegend een subsidiërende rol.

De *grootte* van de problemen werd telkens uitgedrukt in de waarden: zeer ernstig ($G = 3$), ernstig ($G = 2$), licht ($G = 1$), geen ($G = 0$). Deze waarden werden vastgesteld op grond van informatie van het bedrijfshoofd. Hierdoor kan een moeilijkheid ontstaan, nl. wanneer kleine boeren in vergelijking tot grote boeren eenzelfde ongunstige situatie als minder hinderlijk typeren. Of een dergelijke vertekening kon optreden werd nagegaan, door de schatting van de respondent (de reeds gevonden G -waarden) te plaatsen naast een schatting van de onderzoeker. Deze laatste schatting werd geformuleerd op grond van gegevens uit het interview en gegevens over de regio, afkomstig uit ambtelijke bron. Bij enkele respondenten traden verschillen op, die overigens niet meer dan één punt bedroegen. Belangrijk is, dat deze verschillen gelijkelijk zijn verdeeld over lagere en hogere statusposities.

5.2 Perceptie van voorzieningen — In een eerste hypothese werd voorspeld, dat lagere statusposities, in vergelijking tot hogere statusposities en bij een vergelijkbare cultuurtechnische situatie, minder voor het bedrijf relevante aspecten zullen onderkennen aan de voorzieningen van ruilverkaveling. Voor een drietal kernvoorzieningen (pure verkaveling, verbeteringen van de waterhuishouding, verbeteringen van het wegenet) werd daarom nagegaan welke relevante aspecten de bedrijfshoofden eraan konden onderkennen. Als 'voor het bedrijf relevante aspecten' golden in dit onderzoek:

- ten aanzien van de pure verkaveling: koeien bij huis (evt. op stal kunnen melken), minder tijd verliezen, betere grond kunnen krijgen, meer kunnen mechaniseren;
- ten aanzien van verbeteringen van de waterhuishouding: kwaliteit gras beter, koeien langer in de wei, in natte tijden kunnen mesten, in de zomer minder verdroging van de grond;
- ten aanzien van verbeteringen van het wegenet: land beter bereikbaar (gemak), tijdswinst, minder slijtage van wagens en machines, bedrijf meer toegankelijk voor zwaar transport.

In tabel 1 wordt inzicht gegeven in de perceptie van voorzieningen door lagere en hogere statusposities. De vraagstelling die aan de tabel ten grondslag ligt is deze: als een bedrijfshoofd een ernstig of licht, danwel geen probleem heeft, in hoeverre onderkent hij dan relevante aspecten aan de bij het probleem behorende voorziening? De basis van de tabel is het totaal aantal mogelijke problemen (63) van de 10 lagere en 11 hogere statusposities. In de cellen van de tabel staan dus geen respondenten, maar problemen van respondenten vermeld. De tabel geeft aanleiding tot de volgende conclusie:

indien lagere statusposities een ernstig probleem hebben, onderkennen ze aan de bijbehorende voorziening niet minder relevante aspecten dan hogere statusposities doen. Dezelfde conclusie geldt voor het geval een licht probleem bestaat.

Tabel 1: Perceptie van voorzieningen per probleem, voor lagere en hogere statusposities

aantal onderkende aspecten per voorziening	voor lagere statusposities			voor hogere statusposities		
	bij ernstig probleem	bij licht probl.	bij geen probl.	bij ernstig probl.	bij licht probl.	bij geen probl.
vier	4	—	—	4	—	—
drie	4	1	—	3	1	—
twee	2	1	1	1	1	2
een	—	2	1	—	3	—
geen	—	1	13	—	—	18

De analyse kan nog op een andere manier worden uitgewerkt. Als een element van rationaliteit in het beslissingsproces is genoemd: het onderkennen van voldoende relevante aspecten aan de voorzieningen van ruilverkaveling, *indien* men met één of meer ernstige cultuurtechnische problemen kampt. Het criterium 'voldoende' was tevoren vastgelegd op drie of meer, waardoor in tabel 2 kan worden nagegaan óf tussen lagere en hogere statusposities op het genoemde element van rationaliteit verschil bestaat. In de cellen van de tabel staan respondenten. De conclusie uit de tabel is deze: wanneer een bedrijf wordt gekenmerkt door een ongunstige cultuurtechnische situatie, weten lagere statusposities in vergelijking tot hogere statusposities de voorzieningen van ruilverkaveling niet minder op een rationele wijze te percipiëren.

Tabel 2: Perceptie van voorzieningen door lagere en hogere statusposities, bij een vergelijkbare cultuurtechnische situatie

aantal onderkende aspecten per voorziening	één of meer ernstige problemen*		geen ernstige wel lichte problemen		geen problemen	
	L.S.	H.S.	L.S.	H.S.	L.S.	H.S.
≥ 3	5	5	1	—	—	—
< 3	1	1	1	2	2	3

* Bij degenen met één of meer ernstige problemen zijn de evt. lichte problemen buiten beschouwing gelaten.

Een controle op de gevonden onderzoeksresultaten kon worden uitgevoerd, doordat aan de respondenten was gevraagd de drie kernvoorzieningen — naast andere voorzieningen van ruilverkaveling — met behulp van cijfers te waarderen. Elke voorziening moest worden beoordeeld op belangrijkheid voor het eigen bedrijf. Deze wijze van meten veranderde niets aan de hierboven gevonden conclusies.

5.3 Perceptie en waardering van onkosten en baten — In een tweede hypothese werd gesteld, dat lagere statusposities, in vergelijking tot hogere statusposities en bij een vergelijkbare cultuurtechnische situatie, minder bedrijfseconomische baten van de ruilverkaveling zullen verwachten en een minder 'reëel' beeld van de onkosten zullen hebben.

Ter bepaling van de verwachte bedrijfseconomische baten werd aan de respondenten gevraagd het effect van ruilverkaveling op de bedrijfsresultaten te schatten. Gespecificeerd naar een drietal typen van cultuurtechnische situaties, is in tabel 3 weergegeven welke perceptie van bedrijfseconomische baten bij lagere en hogere statusposities werd aangetroffen. Uit de tabel blijkt, dat lagere statusposities niet minder bedrijfseconomische baten verwachten dan hogere statusposities doen.

Tabel 3: Perceptie van bedrijfseconomische baten door lagere en hogere statusposities

effect ruilverkaveling op bedrijfsresultaten	één of meer ernstige problemen		geen ernstige wel lichte problemen		geen problemen	
	L.S.	H.S.	L.S.	H.S.	L.S.	H.S.
(zeer) gunstig	5	3	—	1	—	—
niet gunstig/ niet ongunstig	1	3	2	1	2	1
(zeer) ongunstig	—	—	—	—	—	2

Voor wat betreft de perceptie van onkosten deed zich bij de dataverzameling een moeilijkheid voor. De respondenten bleken geen precieze informatie te kunnen geven over de hoogte van de ruilverkavelingsrente, zoals die waarschijnlijk voor het eigen bedrijf zou gaan gelden. De vraag of men een 'reëel' beeld heeft van onkosten kan niet op directe wijze worden beantwoord, door nl. de veronderstelde onkosten te vergelijken met 'objectieve' schattingen gebaseerd op ambtelijke gegevens.

Wél bleken de respondenten vertrouwd te zijn met de rekenregels die in ruilverkavelingsverband worden gehanteerd ter bepaling van de onkosten. Daardoor komen zij toch tot een waardering van de verhouding van onkosten en

baten. Als een indicator voor dit afwegen van financiële kosten en baten is door mij gekozen: het aanvaardbaar zijn van de onkosten. In een derde hypothese werd het vermoeden uitgesproken, dat lagere statusposities, in vergelijking tot hogere statusposities en bij een vergelijkbare cultuurtechnische situatie, de onkosten van ruilverkaveling minder aanvaardbaar zullen achten. In tabel 4 is dit vermoeden onderzocht.

Tabel 4: Waardering van de verhouding onkosten en baten door lagere en hogere statusposities

aanvaardbaar zijn van onkosten	één of meer ernstige problemen		geen ernstige wel lichte problemen		geen problemen	
	L.S.	H.S.	L.S.	H.S.	L.S.	H.S.
wel	4	5	—	—	—	—
twijfel	1	1	1	1	—	—
niet	1	—	1	1	2	3

Van een minder aanvaardbaar zijn van onkosten door lagere statusposities kan volgens de tabel nauwelijks sprake zijn. Dit kan nog op een andere manier worden gesteld. Een element van rationaliteit in het beslissingsproces is de positieve afweging van de verhouding onkosten en baten, *indien* men op het bedrijf één of meer ernstige cultuurtechnische problemen heeft. De conclusies uit het voorafgaande moet zijn, dat lagere statusposities de onkosten en baten van ruilverkaveling nauwelijks minder dan hogere statusposities op een rationele wijze weten te percipiëren en waarderen.

5.4 Stemgedrag — Door de tot nu toe gevonden onderzoeksresultaten wordt de theorie van het 'modern cultuurpatroon' sterk aan het wankelen gebracht. De daarin gegeven verklaring voor het wel of niet aanvaarden van een ruilverkaveling lijkt onjuist te zijn. De vraag blijft nog, of kleine boeren vaker tegen de uitvoering van ruilverkaveling hebben gestemd dan grote boeren. In tabel 5 is het stemgedrag van de ondervraagde 'volledige' boeren weergegeven. Tussen boeren van lagere en van hogere statusposities blijken geen opmerkelijke verschillen te bestaan, als zij in een vergelijkbare cultuurtechnische situatie verkeren.

De tabel laat tevens zien dat bij afwezigheid van ernstige problemen alle hogere en alle lagere statusposities overgaan tot het afwijzen van ruilverkaveling. Daarnaast blijkt, dat bij aanwezigheid van ernstige problemen wél alle hogere maar niet alle lagere statusposities zich doen gelden als voorstemmers. Er is één tegenstemmer; iemand die wel voldoende relevante aspecten aan de ruilverkaveling onderkende, die weinig bedrijfseconomische baten van de ruil-

Tabel 5: Stemgedrag naar statuspositie bij een vergelijkbare cultuurtechnische situatie

cultuurtechnische situatie	lagere statuspositie	hogere statuspositie
één of meer ernstige problemen	5 voor 1 tegen	6 voor 0 tegen
geen ernstige problemen	0 voor 4 tegen	0 voor 5 tegen

verkaveling verwachtte, maar wel de onkosten van ruilverkaveling aanvaardbaar achtte.

Anders dan in verschillende empirische studies is gesteld, hoeft een verklaring voor het tegenstemmen niet te worden gezocht in een laag niveau van moderniteit. Tegenstemmen volgt niet uit de afwezigheid van een 'modern cultuurpatroon', maar voornamelijk uit de afwezigheid van ernstige cultuurtechnische problemen.

Interessant is het nog te onderzoeken, of boeren mét cultuurtechnische problemen ook actief hebben aangedrongen op het in voorbereiding nemen van de ruilverkaveling. Aan de respondenten was daartoe gevraagd of zij contacten met gemeentebesturen, politieke partijen, standsorganisaties en voorlichters hadden benut om problemen voor te leggen en tot actie aan te sporen. Van dergelijke invloedspogingen werd slechts weinig melding gemaakt. Dit brengt me tot het volgende vermoeden: het aanbieden van ruilverkavelingsplannen aan boeren in een bepaalde streek zal mede tot functie hebben dat de problemen op de bedrijven meer manifest gaan worden, en wel doordat ze kunnen worden gezien als in principe oplosbare problemen.

6 Analyse met betrekking tot de ideologie

6.1 *Instemmen met ideologie* — In een vierde hypothese werd het vermoeden geuit, dat lagere statusposities minder instemming zullen tonen met de officiële ideologie achter ruilverkaveling en daardoor vaker zullen tegenstemmen. Om de mate van instemming met de ideologie te kunnen bepalen, werd aan de respondenten gevraagd:

- een aantal voorgelegde uitspraken van commentaar te voorzien (items m.b.t. waarden en normen) en
- een oordeel te vellen over de belangrijkheid van de voorzieningen van ruilverkaveling voor de streek (items m.b.t. doeleinden).

Uit de interviews bleek, dat de boeren de betekenis van ruilverkaveling voor het eigen bedrijf en die voor de streek goed uit elkaar wisten te houden.

De waarden van de variabele 'instemming met ideologie' werden bepaald, door

Schema voor het bepalen van instemming met ideologie

ideologie	voorgelegde items (anders geordend)	aanwijzingen van instemming
waarden	Ruilverkaveling is nodig om de inkomens- situatie van de boeren in dit gebied te verbeteren	uitspraak bevestigen
	Ruilverkaveling komt het voortbestaan van levenskrachtige bedrijven ten goede	uitspraak bevestigen
	Ruilverkaveling draagt bij tot de verfraaiing van het landschap	uitspraak bevestigen
normen	Ruilverkaveling is alleen interessant voor jonge boeren	uitspraak ontkennen
	Niemand hoeft van de ruilverkaveling nadelen te ondervinden	uitspraak bevestigen
	Ruilverkaveling is vooral interessant voor de grote boeren en de financieel sterke boeren	uitspraak ontkennen
	Door ruilverkaveling komen de boeren onder het minimuminkomen nog slechter te zitten	uitspraak ontkennen
doelen	...belangrijkheid van verbetering wegen...	onderschrijven
	...belangrijkheid van verbetering waterlopen...	onderschrijven
	...belangrijkheid van nieuwe aanplant en natuurbehoud...	onderschrijven
	...belangrijkheid van verkaveling...	onderschrijven

de uitspraken van de respondenten te vergelijken met de aanwijzingen van instemming met ideologie in bovenstaand schema. Aldus werd een onderscheid gemaakt in de waarden: *sterk* (indien op niet meer dan 1 uitspraak divergentie bestond), *matig* (indien op 2 of 3 uitspraken divergentie bestond), *gering* (indien op 4, 5, of 6 uitspraken divergentie bestond) en *geen* (indien 6 of meer uitspraken niet samenvielen met in het schema gestelde items).

In tabel 6 is de mate van instemming met ideologie weergegeven. Men kan zien, dat tussen lagere en hogere statusposities weinig verschil bestaat in distantie tot de officiële ideologie achter ruilverkaveling. Een ontbrekende of geringe instemming met deze ideologie is geen onderscheidend kenmerk van lagere statusposities.

Tabel 6: Instemming met ideologie naar statuspositie

mate van instemming	statuspositie	
	lagere	hogere
sterk	3	2
matig	3	4
gering	4	3
geen	0	2

Vervolgens moet de dringende vraag worden gesteld, wat de betekenis is van de factor 'instemming met ideologie' als een achtergrond van stemgedrag. In de vorige paragraaf kon de beslissing om een ruilverkaveling te aanvaarden voornamelijk worden herleid op het bestaan van ernstige cultuurtechnische problemen. Daarom is het van belang te onderzoeken of de factor 'instemming met ideologie' nog iets toevoegt aan de al eerder gegeven verklaring van het stemgedrag. Zoals uit tabel 7 blijkt, is dit niet het geval.

Tabel 7: Stemgedrag naar cultuurtechnische situatie en instemming met ideologie

	één of meer ernstige problemen	geen ernstige problemen
sterk/matige instemming ideologie	9 voor 0 tegen	0 voor 3 tegen
gering/geen instemming ideologie	2 voor 1 tegen	0 voor 6 tegen

Nu moet men zich gaan afvragen, of het instemmen met de ideologie wellicht een functie is van de cultuurtechnische situatie. Naarmate deze meer ongunstig is, zou een sterkere instemming met de ideologie moeten worden aangetroffen. Aan de hand van tabel 8 is dit onderzocht; het hier geopperde vermoeden blijkt niet ongegrond te zijn. Op een sobere wijze zou bij het bekende 'onderbouw bovenbouw-schema' kunnen worden aangesloten. De cultuurtechnische problemen, die als aanwijzingen voor economische belangen kunnen gelden, zijn richtinggevend voor de vorming van ideeënsystemen.

Tabel 8: Instemming met ideologie in afhankelijkheid van de cultuurtechnische situatie op het bedrijf

cultuurtechnische situatie	mate van instemming	
één of meer ernstige problemen	sterk/matig	9
	gering/geen	3
geen ernstige wel lichte problemen	sterk/matig	2
	gering/geen	2
geen problemen	sterk/matig	1
	gering/geen	4

6.2 Sociale participatie en voorlichting — Tot slot van de analyse wil ik nog enkele kanttekeningen plaatsen bij een bijzondere vorm van sociale participatie, namelijk de deelname aan de ruilverkavelingsvoorlichting. Door beleids-

functionarissen lijkt deze nogal eens te worden gewaardeerd als van doorslaggevende betekenis voor het stemgedrag. Ook in de agrarische sociologie is gezocht naar het effect van participatie op het aanvaarden van vernieuwingen. Participatie, bijv. in de vorm van lidmaatschap van standsorganisaties en contacten met de bedrijfsvoorlichting, zou een breder zicht op de moderne landbouw mogelijk maken en daardoor de ontvankelijkheid voor vernieuwingen vergroten.

In dit onderzoekje werd inderdaad een samenhang gevonden tussen deelname aan de voorlichting en instemming met de ideologie achter ruilverkaveling. De betreffende tabel is hier niet opgenomen. Het is echter de vraag of men nu mag concluderen tot het succes van de voorlichting.⁸ Gelet immers op de beslissing om ruilverkaveling al dan niet te aanvaarden, heb ik het instemmen met de ideologie als van marginale betekenis getypeerd. Mijn vermoeden is, dat de belangrijkste functie van voorlichting hierin bestaat: degenen die met cultuurtechnische problemen kampen te versterken in hun oordeel omtrent het nut van een ruilverkaveling.

7 Conclusie en interpretatie

Al vaker is het stemgedrag inzake de uitvoering van een ruilverkaveling aan empirisch onderzoek onderworpen. Meestal probeerde men de samenhangen te achterhalen van dit stemgedrag met factoren als: leeftijd, opleidingsniveau, opvolgingssituatie, oriëntatie op de buitenwereld, bedrijfsgrootte, sociale participatie. Hierdoor kon men wel de mogelijke voor- en tegenstanders van ruilverkaveling in de plattelandssamenleving lokaliseren; men kon niet rechtstreeks de achtergronden van stemgedrag opsporen. Deze werden meestal gegeven in een interpretatie-achteraf, waarvoor men teruggreep op de theorie van het 'modern cultuurpatroon'. De waargenomen weerstand tegen ruilverkaveling werd herleid op een laag niveau van moderniteit, dat vooral bij lagere statusposities aanwezig zou zijn.

In een toetsend onderzoek van beperkte omvang heb ik de achtergronden van stemgedrag bij 'volledige' boeren willen opsporen en daarmee de houdbaarheid willen beproeven van de sociologische theorie van het 'modern cultuurpatroon'. In de door mij gevolgde aanpak werd gestreefd naar een zo groot mogelijke vergelijkbaarheid; een belangrijk element hiervan is de vergelijkbaarheid ten aanzien van de cultuurtechnische situatie.

Het wel of niet aanvaarden van een ruilverkaveling heb ik opgevat als een beslissingsproces. De aandacht ging allereerst uit naar de keten: problemen — perceptie van voorzieningen — perceptie en waardering van onkosten en baten — stemgedrag. Vervolgens werd het stemgedrag gezien in relatie tot het instemmen met de ideologie achter ruilverkaveling. Als belangrijkste achter-

grond van stemgedrag werd gevonden: de aanwezigheid van één of meer ernstige cultuurtechnische problemen op het bedrijf. Daarnaast werd duidelijk, dat het instemmen met de ideologie geen directe betekenis heeft voor de beslissing om voor of tegen ruilverkaveling te stemmen.

Onder de 'volledige' boeren bleken lagere statusposities in vergelijking tot hogere statusposities en bij een vergelijkbare cultuurtechnische situatie, niet minder relevante aspecten te onderkennen aan de voorzieningen van ruilverkaveling, niet minder bedrijfseconomische baten te verwachten van de uitvoering van ruilverkaveling en nauwelijks minder de onkosten van ruilverkaveling aanvaardbaar te vinden. In dit verband heb ik geconcludeerd, dat kleine boeren de gevolgen van ruilverkaveling niet minder op een rationele wijze percipiëren en waarderen dan grotere boeren doen.

Het afwijzen van ruilverkaveling (tegenstemmen) lijkt bij de categorie van 'volledige' boeren voornamelijk te worden bepaald door de afwezigheid van ernstige cultuurtechnische problemen. De factor 'moderniteit' lijkt mij niet erg relevant ter verklaring van het wel of niet aanvaarden van een ruilverkaveling door 'volledige' boeren.

In het algemeen rijst de vraag of de theorie van het modern cultuurpatroon kan bijdragen tot grondig inzicht in vernieuwingsprocessen. Een meer adequate benadering schuilt volgens mij in het toepassen van Simons beslissingsmodel, waarbij met name de perceptie en waardering van gevolgen ruime aandacht moeten krijgen.⁷

Een aanbeveling — Het onderzoek voert — onder enig voorbehoud — naar een aanbeveling voor beleid.⁸ Deze heeft betrekking op de voorbereidingsfase van een ruilverkaveling, i.h.b. op het afbakenen van het ruilverkavelingsblok.

De kans op collectieve aanvaarding van een ruilverkaveling wordt m.i. groter, door niet alleen te zorgen voor een goede afstemming van de voorzieningen van ruilverkaveling op de cultuurtechnische problemen van de bedrijven, maar vooral ook te zorgen voor een *voldoende* aantal bedrijven met een ongunstige cultuurtechnische situatie in het ruilverkavelingsblok.

Men moet dit zien als een aanvulling op de zorgvuldige aandacht voor de gehele cultuurtechnische situatie van een regio, die volgt uit activiteiten t.b.v. de plaatsing op het zgn. volgordeschema. Tevens kan men de aanbeveling zien als correctie op de eenzijdige aandacht voor bedrijfsgrootte sec. In de voorbereiding van de ruilverkaveling tracht men soms zekerheid te verkrijgen omtrent een positieve uitslag bij de stemming, door te streven naar een voldoende aantal grote boeren in het ruilverkavelingsblok. Echter in dit artikel hebben we gezien, dat 'grootte' geen effect hoeft te hebben op het stemgedrag.

(Zie voor een commentaar op dit artikel en een repliek de rubriek Commentaar en discussie, blz. 133 e.v. in deze aflevering).

Noten

- 1 Hier volstaat een omschrijving van sociale verandering als een proces waarbij posities en rollen van individuen en van groepen van individuen aan verschuivingen onderhevig zijn. Verschuivingen in posities: bijv. doordat bij een aantal bedrijven de verbeteringen van wegnennet, waterbeheersing en kavelligging zullen doorwerken in de bedrijfsresultaten, óf doordat andere bedrijven de ruilverkaveling aangrijpen als een aanleiding tot het afbouwen van het bedrijf. Verschuivingen in rolgedrag: bijv. doordat meer bedrijven zullen proberen een goedgekeurd ontwikkelingsplan te verkrijgen, dat hen toegang geeft tot overheidssubsidies, maar hen tevens onderwerpt aan welomschreven verwachtingen t.a.v. het gedrag als ondernemer.
- 2 Voor een omschrijving van landbouwstructuur, zie Krielaars 1965, p. 144. Als methoden van landbouwstructuurbeleid noemt Krielaars: vergroting en verbreding van technische kennis, grondverbeteringen, kapitaalvoorziening, onderwijs en voorlichting voorzieningen m.b.t. bedrijfsgroottestructuur, gerichte overheids-hulp voor investeringen, voorzieningen m.b.t. arbeidsmobiliteit en afvloeiing.
- 3 Een latere aanvulling hierop stelt, dat een individu op verschillende levensstadien een uiteenlopende mate van moderniteit zal tonen (Constandse 1964; Ellemers 1974; Gusfield 1967).
- 4 De Ruilverkavelingswet bepaalt, dat eigenaren en pachters van gronden die onder het ruilverkavelingsblok vallen, kunnen deelnemen aan een officiële stemming. Wanneer een meerderheid, naar aantal of naar oppervlakte grond, heeft voorgestemd, kan tot uitvoering van de geplande ruilverkaveling worden overgegaan. Deze stemming over een ruilverkaveling kan worden getypeerd als een collectieve beslissing over een vernieuwing ,vgl. Rogers 1971, pp. 36-37). De consequenties van zo'n beslissing kunnen een ieder raken. Dit geldt met name voor de voorzieningen op het vlak van wegen, waterlopen en landschap en voor de toewijzing van gronden aan openbare lichamen. Voor de voorzieningen op het vlak van kaveltoddeling en kavelinrichting geldt het evenzeer, maar de betrokkenen hebben hier meer mogelijkheden tot beïnvloeding van de uit te voeren werkzaamheden in een door hen gewenste richting.
- 5 De punten 7 en 8 zijn opgenomen, omdat zowel het wonen in de nabijheid van grotere dorpen en steden als de ligging nabij grotere verharde wegen, een positief effect zal hebben op de openheid voor vernieuwingen.
- 6 Bovendien rijst de vraag naar de causale volgorde tussen deelname aan voorlichting en instemming met ideologie. Uit de onderzoeksresultaten bleek een gering verschil in de mate van instemming met de ideologie tussen degenen die *veel* en degenen die *soms* deelnemen aan de voorlichting. Daarentegen bestond wel een verschil tussen degenen die weinig en niet deelnemen enerzijds en degenen die veel en soms deelnemen anderzijds.
- 7 Deze benadering leent zich stellig ook voor de studie van bedrijfsvernieuwingen. In de door mij uitgevoerde interviews werd ondermeer gevraagd naar het plaatsen van een ligboxenstal annex volledig-automatische melkinstallatie. Voor kleinere boeren gold het doorvoeren van deze vernieuwing *niet* als een middel tot vooruitkomen. Hun typische redenering werpt licht op de perceptie en waardering van gevolgen.

Voor het bouwen van een ligboxenstal moet een grote hypotheek worden genomen. Om daarover rente en aflossing te kunnen betalen, moet een ondernemer

veel meer koeien hebben. Dat betekent meer werk, terwijl alles toch is begonnen om arbeidsverlichting te bewerkstelligen. Het leidt tevens, op grotere schaal gedacht, tot nog meer overschotten aan melk; de overheid geeft subsidies op die stallen en stimuleert daarmee tot overproductie. Maar het meest bezwaarlijke is, dat de extra-opbrengsten van de extra-koeien juist genoeg zullen zijn om de extra-uitgaven te dekken; men gaat er nauwelijks op vooruit.

- 8 Ik ga uit van de volgende aannamen: (1) ruilverkavelingen kunnen als gevolg van E.G.-richtlijnen alleen dan doorgang vinden wanneer in een gebied voldoende 'volledige' boeren zitten met een perspectief op een redelijk inkomen uit het landbouwbedrijf; (2) de 'volledige' boeren hebben gezamenlijk de meeste grond; (3) de 'volledige' boeren hebben het hoogste opkomstpercentage bij de stemming over een ruilverkaveling.

Bijlage: het bepalen van statuspositie

Sociale status geldt in dit onderzoek naar achtergronden van stemgedrag als een onafhankelijke variabele. Ik heb drie indicatoren gehanteerd om de statuspositie van de bedrijfshoofden te bepalen: oppervlakte grond in eigendom (in ha), omvang veestapel (in s.b.e.), waarde van bedrijfsmachines (in guldens).

Gelet op de doelstelling van het onderzoek heb ik gemeend te kunnen volstaan met een dichotomisering van sociale status; lagere en hogere statusposities werden onderscheiden.

Schema: Bepalen van statuspositie

indicatoren	criteria voor indeling	
	hoog	laag
oppervlakte grond	≥ 15 ha	< 15 ha
omvang veestapel	≥ 75 sbe	< 75 sbe
waarde bedrijfsmachines	$\geq X$	$< X$

Eigendom grond. De grens tussen 'hoog en laag' werd t.a.v. oppervlakte grond vastgelegd op 15 ha. Dit gebeurde op grond van ambtelijk-statistische informatie over de gemiddelde oppervlakte van de zgn. a- en b-bedrijven in het ruilverkavelingsgebied. De grens van 15 ha bleek ook in de interviews met de sleutelfiguren een draaipunt te zijn in het spreken over grote en kleine boeren. Tevens werd daarin de betekenis van de eigendom van grond onderstreept, zowel voor de sociale plaatsing als voor de zelfplaatsing van boeren op de maatschappelijke ladder.

Omvang veestapel. De grens tussen 'hoog en laag' werd t.a.v. omvang veestapel vastgelegd op 75 sbe, hetgeen overeenkomt met 30 melkkoeien. Dit gebeurde op grond van ambtelijk-statistische materiaal over het gemiddeld aantal melkkoeien op zgn. a- en b-bedrijven in het ruilverkavelingsgebied. Er werd gekozen voor een algemene maatstaf (sbe), omdat in het gebied de zuivere melkveehouderijbedrijven niet domineren. De bedrijven zijn overwegend gemengd, met een sterk zwaartepunt op de melkveehouderij.

Waarde bedrijfsmachines. De grens tussen 'hoog en laag' werd t.a.v. waarde bedrijfsmachines vastgelegd op de gemiddelde geldelijke waarde van bedrijfsmachines (X)

onder de geïnterviewde boeren. In het interview was gevraagd op een lijst aan te strepen welke bedrijfsmachines men in eigendom had. Voor elke respondent werd het bezit van bedrijfsmachines uitgedrukt in geldelijke waarde. Voor alle respondenten werd daarvan het gemiddelde berekend. Tenslotte werd vastgelegd of een respondent boven of beneden dit gemiddelde kon worden geplaatst.

Om te bepalen of een respondent een hogere of een lagere statuspositie innam, werd allereerst gekeken naar de scores op de indicatoren 'oppervlakte grond' en 'omvang veestapel'. Voorzover deze niet beide in de richting van 'hoog' of 'laag' wezen, werd de score op de indicator 'waarde bedrijfsmachines' gebruikt om de uiteindelijke plaatsing t.a.v. sociale status vast te stellen.

Geraadpleegde literatuur

- Ban, A. W. van den, *Inleiding tot de voorlichtingskunde*. Meppel: Boom, 1974.
- Benvenuti, B., *Farming in cultural change*, Assen: Van Gorcum, 1962.
- Bergsma, R., *Op weg naar een nieuw cultuurpatroon; studie van de reactie op het moderne cultuurpatroon in de Dokkumer Wouden*, Assen: Van Gorcum, 1963.
- Braam, G. P. A., *Invloed van bedrijven op de overheid; een empirische studie over de verdeling van maatschappelijke invloed*, Meppel: Boom, 1973.
- Broecke, A. M. v. d., en De Vries, J. A., *Houdingen en weerstanden tegenover ruilverkaveling*, rapport uitgebracht in opdracht van de Stichting 'Landbouwbelang Alblasserwaard — vijfheerenland', 1965.
- Centrale Cultuurtechnische Commissie, *Jaarverslag 1973*, Utrecht, 19..
- Constandse, A. K., *Boer en toekomstbeeld*, Wageningen: afd. Soc. L.H., bult. 24, 1964.
- Ellemers, J. E., 'Traditie en moderniteit, een belangrijk thema in het werk van Groenman', in J. E. Ellemers (red.) — *Perpetuum Mobile, thema's en toepassingen in de sociologie van Groenman*, Assen: Van Gorcum, 1974.
- Everaet, H., *Welke landbouwers zijn modern?*, Brussel: Min. van Landbouw, 1972.
- Groot, J. P. e.a., *De houding tegenover ruilverkaveling in het land van Heusden en Altena en de Tielerwaard-West*, Wageningen: Afd. Soc. L.H. bult. 22, 1962.
- Gusfield, J. R., Tradition and modernity; misplaced polarities in the study of social change, *American Journal of Sociology*, vol. 72, 1967, p. 351-362.
- Houttuyn Pieper, A., *Waarom werd de ruilverkaveling Arkemheen afgestemd?*, Harderwijk, Uitgave Stichting tot ontwikkeling van de Noord-West Veluwe, z.j.
- Hyman, H., *Survey design and analysis; principles, cases and procedures*, New York: The Free Press, 1965, (5e druk).
- Inkeles, A. and Smith, D., *Becoming modern; individual change in six developing countries*, London: Heineman, 1974.
- Kiefer, K., *Die Diffusion von Neuerungen*, Tübingen: J. C. B. Mohr, 1967.
- Kriellaars, F. W. J., *Problematiek van de landbouw in het proces van structurele veranderingen bij algemeen-economische groei*, Leiden: Stenfert Kroeze, 1965.
- Lazarsfeld, P. F., en Rosenberg, M. (eds.), *The language of social research, a reader in the methodology of social research*, New York: The Free Press, 1962, (3e druk).
- Memorie van Toelichting bij de Rijksbegroting van het dienstjaar 1977*, Landbouw en Visserij, 's-Gravenhage, Tweede Kamer, Kenmerk 14.100, hfdst. XIV, nr. 3.
- Nooy, A. T. J., *De Boerenpartij, desoriëntatie en radikalisme onder de boeren*, Meppel: Boom, 1969.

- Nota inzake het landbouwstructuurbeleid* 1972, 's-Gravenhage, Tweede Kamer, Kenmerk 11.824.
- Rogers, E. M. with L. Svenning, *Modernisation among peasants: the impact of communication*, New York: Holt, 1969.
- Rogers, E. M. with F. F. Shoemaker, *The communication of innovations; a cross-cultural approach*, New York: The Free Press, 1971.
- Simon, H., *Models of Man, social and rational* (p. 196-207 en 241-260), New York: John Wiley, 1957.
- Simon, H., *De besluitvorming in de organisatie*, Amsterdam: De Bussy, 1967.
- Weerdenburg, L. J. M., *Sociaal-economische differentiatie in de landbouw, een onderzoek in twee zandgemeenten naar de factoren die van invloed zijn op de aanpassing van het bedrijf aan de veranderde omstandigheden en de afvloeiingsbereidheid van het bedrijfshoofd*, Wageningen: afd. Soc. L.H. bult. 35, 1970
- Zeisel, H., *Say it with figures* (fifth edition), New York: Harper and Row, 1968.